

PHÂN TÍCH MỘT SỐ YẾU TỐ TẠO CẢNH TRONG KHÔNG GIAN PHỐ CỔ HỘI AN

ANALYSIS OF SOME SCENES CREATE ELEMENTS IN THE SPACE OF HOI AN ANCIENT TOWN

ThS. KTS. Huỳnh Thị Hồng Thúy
Khoa Kiến trúc – Trường ĐHXD Miền Tây
Email: huynhthihongthuy@mtu.edu.vn
ĐT: 0989 756 769

Ngày nhận bài: 07/03/2024
Ngày gửi phản biện: 14/03/2024
Ngày chấp nhận đăng: 21/03/2024

Tóm tắt:

Phố cổ - một không gian cổ kính luôn có sức hút nhất định đối với du khách. Ở nước ta, những khu phố cổ còn lại có thể kể đến đó là: khu phố cổ Hà Nội, khu phố cổ Bao Vinh - Huế, khu phố cổ Hội An, khu phố cổ Đồng Văn - Hà Giang... Trong đó, có một khu phố cổ đã thực hiện được sự bảo tồn đúng đắn, kế thừa và phát triển cách thức tổ chức không gian phố cổ, góp phần làm cho nơi đây ngày càng thu hút khách du lịch, đó chính là phố cổ Hội An. Bằng cách khảo sát, thu thập thông tin, tổng hợp, phân tích – Bài viết phân tích các yếu tố tạo cảnh trong kiến trúc cảnh quan thu hút của khu phố cổ Hội An hơn 500 năm tuổi.

Từ khóa: Di tích; Kiến trúc cảnh quan Phố cổ.

Abstract:

Old town - an ancient space always has a certain attraction for tourists. In our country, the remaining old quarters can be mentioned as: Hanoi old quarter, Bao Vinh old quarter_Hue, Hoi An old quarter, Dong Van old quarter - Ha Giang... Among them, there is an old quarter The old town has been properly preserved, inherited and developed the way of organizing the old town's space, contributing to making this place more and more attractive to tourists, that is Hoi An ancient town. By surveying, collecting information, synthesizing, and analyzing - This article analyzes the landscape elements in the attractive landscape architecture of the more than 500-year-old Hoi An ancient town.

Keywords: Relics; Landscape architecture; Old town.

1. Đặt vấn đề

Hội An là thành phố duyên hải thuộc tỉnh Quảng Nam, miền Trung Việt Nam, khu đô thị cổ Hội An có khoảng hơn 3.000 cư dân sống, sinh hoạt và bảo quản những ngôi nhà cổ.

Hệ thống các yếu tố tạo cảnh trong kiến trúc cảnh quan bao gồm: các yếu tố vật thể và phi vật thể. Trong đó, các yếu tố vật thể là: địa hình; cây xanh mặt nước; công trình kiến trúc; trang thiết bị kỹ thuật, mỹ thuật đường phố; không gian trống, con người và các yếu tố phi vật thể là thời gian và văn hóa bản địa.

Trong phố cổ Hội An, các yếu tố: công trình kiến trúc, cây xanh và không gian trống được xem là yếu tố quan trọng góp phần tạo nên kiến trúc cảnh quan đặc sắc nơi đây. Bài viết sẽ phân tích các yếu tố trên trong mối quan hệ với các yếu tố tạo cảnh khác trong cảnh quan phố cổ Hội An.

2. Nội dung

- Công trình kiến trúc trong kiến trúc cảnh quan bao gồm các yếu tố ngoại thất như: hình thức kiến trúc, tầng cao, khoảng lùi, vật liệu, màu sắc, chiếu sáng...

- Cây xanh đô thị có ba nhóm: cây xanh sử dụng công cộng, cây xanh đường phố, cây xanh chuyên dụng. Do đặc thù của khu vực nghiên cứu là khu phố cổ, cây xanh nhà ở đóng vị trí rất quan trọng trong đời sống sinh hoạt. Do đó, cây xanh trong bài viết chỉ giới hạn ở cây xanh nhà ở và cây xanh đường phố.

- "Không gian trống là không gian bên ngoài công trình, được giới hạn bởi mặt đứng của các công trình kiến trúc, mặt

đất, bầu trời và các vật giới hạn không gian khác như: cây xanh, địa hình..." [1]. Với khái niệm trên, không gian trống trong đô thị vô cùng đa dạng từ nội dung đến hình thức, ở bài viết này, chỉ tập trung nghiên cứu những không gian trống được sinh ra bởi những yếu tố trên, nhưng chức năng là để phục vụ cho những mục đích công cộng, hay đơn giản chỉ là "nơi chốn" để có thể tụ họp đông người, bao gồm:

+ Không gian giao thông;

+ Không gian quảng trường.

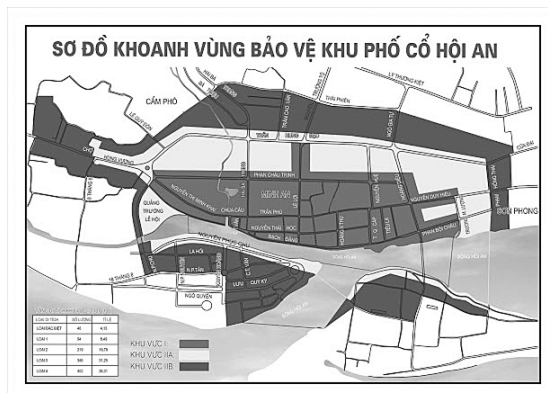
- Vị trí nghiên cứu: Bài viết chỉ tập trung phân tích một số yếu tố tạo cảnh ở những dãy phố chính trong khu phố lâu đời, đặc sắc nhất của Hội An - khu vực bảo tồn cấp độ 1.

2.1. Tổng quan về phố cổ Hội An

Vào thời kỳ Tiền – Sơ sử, những cư dân Sa Huỳnh – Quảng Nam đã cư trú tại vùng cửa sông, ven biển để buôn bán, giao lưu văn hóa với bên ngoài, cảng thị Hội An dần dần được hình thành. Từ giữa thế kỷ XVI đến thế kỷ XIX, với các chính sách giao thương thông thoáng của các chúa Nguyễn và các vua đầu triều Nguyễn, cư dân Hội An đã chủ động tận dụng vị trí địa lý quan trọng của khu đô thị trong phát triển tuyến đường thủy quốc tế. Trong suốt thời gian này, Hội An đã trở thành thương cảng quốc tế quan trọng và là một trung tâm giao lưu thương mại bậc nhất ở Đông Nam Bộ. Với bối cảnh lịch sử này, Hội An trở thành cửa ngõ hội nhập văn hóa giữa phương Đông và phương Tây.

Với việc công nhận giá trị nổi bật của nó, đô thị cổ Hội An đã được ghi danh là di sản văn hóa thế giới vào năm 1999.

Cái hồn của Hội An chính là các khu phố cổ với một quần thể kiến trúc gồm hàng trăm ngôi nhà ở tư nhân, nhà cửa hiệu và các công trình tôn giáo, tín ngưỡng... nằm trên các tuyến phố. Đến nay, Hội An có đến hơn 1.400 di tích đã được kiểm kê phân loại với nhiều loại hình như cửa hiệu, đình, chùa, miếu, cầu, nhà thờ tộc, mộ, giếng, hội quán, chợ.

Hình 1. Bản đồ khoanh vùng bảo vệ khu phố cổ Hội An (vùng màu đỏ). [2]

2.2. Phân tích một số yếu tố tạo cảnh trong không gian phố cổ Hội An

2.2.1. Phân tích yếu tố công trình kiến trúc

➤ Hình thức kiến trúc:

Hình thức kiến trúc có hai nhóm được phân theo loại hình di tích cư trú: Nhà thờ tộc và nhà cửa hiệu.

- Nhà thờ tộc: Thường nằm trong hẻm nhỏ, là một ngôi nhà thờ được xây riêng biệt trong một khuôn viên đất. Thửa đất có tường rào bao bọc và có khu vườn rộng lớn ở phía trước nếp nhà chính, đôi khi sử dụng như một sân tập trung trong dịp lễ hội, tụ họp.

Do không gian giới hạn nghiên cứu ở

những dãy phố chính, nên ta chỉ giới thiệu qua nhà thờ tộc (thường nằm trong hẻm).

- Nhà cửa hiệu: kích thước chiều ngang lô nhà thông thường từ 4-8m, chiều dài từ 10-40m, số tầng: từ một đến hai tầng. Hình thức mái: mái dốc lợp ngói nhằm thích nghi với khí hậu nắng nóng và mưa nhiều. Những lô nhà san sát nhau tạo nên một cụm nhà, gia tăng sức chống chọi với nước lũ.

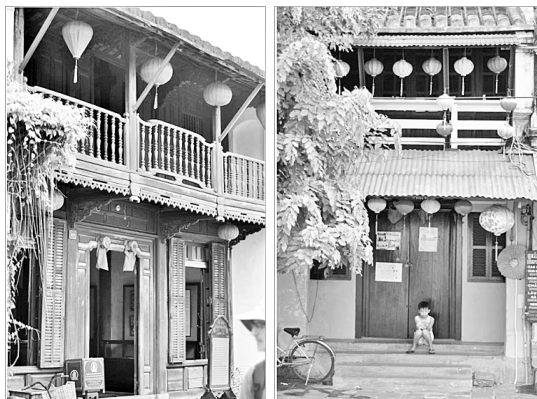
Theo cẩm nang bảo tồn Hội An, người ta chia nhà cửa hiệu thành năm loại dựa theo mặt tiền của ngôi nhà gồm: nhà một tầng vách gỗ; nhà hai tầng có mái hiên; nhà hai tầng vách gỗ có ban công; nhà hai tầng tường gạch; nhà hai tầng kiến trúc Pháp (Hình 2, 3, 4, 5, 6).

Hình 2. Nhà một tầng vách gỗ.

Hình 3. Nhà hai tầng có mái hiên.

Hình 4, 5. Nhà hai tầng vách gỗ và nhà hai tầng tường gạch.

Hình 6. Nhà hai tầng kiến trúc Pháp. [3]

Nhận xét:

Hình thức kiến trúc nhà cửa hiệu là bộ mặt của đô thị cổ Hội An, không cầu kỳ mà đậm bản sắc. Quy mô không lớn nên tạo được sự gần gũi thân thiện của không gian đối với con người. Hình thức kiến trúc thay đổi với năm kiểu nhà chủ yếu tạo nên sự sinh động cho con phố. Đây là kiểu nhà ống tiền thân cho nhà phố, nhà liên kế ngày nay nhưng nó mang sức sống và gắn kết với con người hơn nhiều.

Hàng hiên là đặc trưng, ngoài mục đích che nắng, che mưa đó còn là không gian

chuyển tiếp giữa trong và ngoài nhà. Hiên phía trước nhà cửa hiệu thường có độ dốc lớn. Nó được xem như một khoảng không gian thêm vào nếp nhà trước. Qua biến đổi của thời gian, khoảng không gian này được gắn liền với hệ mái chính.

Về tổng thể, nhà được xây san sát, chạy dọc theo những con phố là xuất phát từ sự thích ứng với tự nhiên (lũ lụt), nhưng từ đó đã hình thành nên những con phố đặc trưng cho hôm nay.

➤ **Tầng cao:**

- Nhà ở đây phổ biến chỉ từ một đến hai tầng. Những ngôi nhà cửa hiệu một tầng vách gỗ có niên đại thế kỷ XVIII và XIX. Những ngôi nhà xây dựng theo kiểu kiến trúc thuộc địa có niên đại vào khoảng đầu thế kỷ XX.

- Nhà một tầng: cao từ 2,5m đến 5m (phần thấp nhất là mái hiên đến phần cao nhất là đỉnh mái). Chiều cao này đảm bảo không khí trong nhà lưu thông tự nhiên, giảm nắng nóng, nhưng phần mái hiên thấp xuống tạo cảm giác ấm áp trong mùa đông.

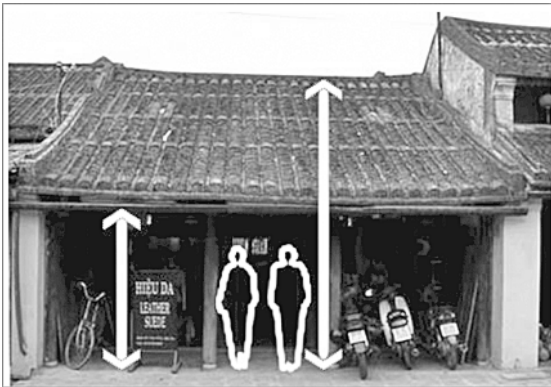
- Nhà hai tầng: cao từ 2,5m đến 7m (phần thấp nhất là mái hiên đến phần cao nhất là đỉnh mái). Tầng hai thường có ban công, có chức năng mở rộng không gian ra bên ngoài và tạo nên sự thú vị cho không gian sinh hoạt. Ban công trở nên phổ biến có lẽ do ảnh hưởng của kiến trúc phương Tây.

Nhận xét:

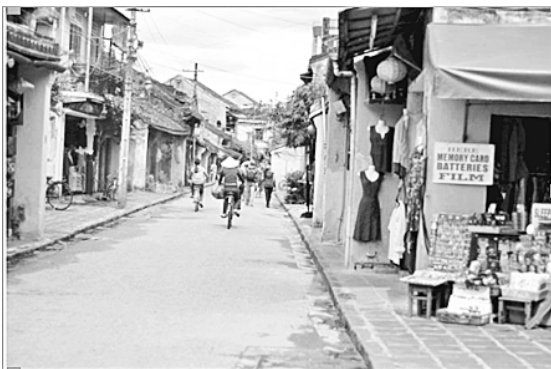
- Tầng cao giao động từ một đến hai tầng nhưng vẫn đảm bảo tỉ lệ với con người, chiều cao tầng được tính toán theo

kích thước phù hợp với con người nhưng vẫn đảm bảo thích ứng được với khí hậu địa phương (Hình 7).

- Sự xen kẽ thay đổi về tầng cao đã làm cho con phố linh hoạt hơn, tránh nhàm chán đối với người di chuyển trên các tuyến đường (Hình 8).

Hình 7. Chiều cao và tỷ lệ con người.

Hình 8. Dãy phố với tầng cao linh hoạt.

➤ **Khoảng lùi:**

- Các dãy phố có các khoảng lùi tương đối không đều nhau, phản ánh sự phát triển của đô thị qua các thời kỳ lịch sử.

- Hiện rộng là không gian chuyển tiếp giữa bên ngoài và bên trong ngôi nhà, cũng là phần tạo nên khoảng lùi cho ngôi nhà.

Hình 9. Khoảng lùi phân bố không đều.

Nhận xét:

- Các mặt tiền liên tiếp nhau của các nếp nhà chính dọc theo con đường tạo nên cảm giác gần gũi của con đường, từ đó tạo nên sức sống động trong đời sống cộng đồng và trong cuộc sống riêng tư của mỗi gia đình.

- Khoảng lùi không đều góp phần tạo nên vẻ đẹp kiến trúc độc đáo của khu phố cổ. Những không gian có khoảng lùi lớn sẽ dễ dàng trở thành nơi sinh hoạt cộng đồng, nơi nghỉ chân, nơi ăn uống dọc đường... đây chính là những yếu tố góp phần tạo nên sức sống của con phố (Hình 10, 11).

- Mái hiên sâu giúp đảm bảo sự riêng tư của người sống trong nhà nhưng vẫn tạo cho những người đi ngoài phố cảm nhận được sự sống. Không gian này giúp bảo vệ ngôi nhà và những người đi đường khỏi nắng và mưa hắt.

- Khoảng lùi là đặc trưng cơ bản tạo nên sự khác biệt với những con phố hiện đại, có khoảng lùi lớn phục vụ cho cuộc sống ngày càng phát triển.

Hình 10. Khoảng lùi là không gian buôn bán.

Hình 11. Mái hiên sâu giúp đảm bảo sự riêng tư.

➤ **Vật liệu, màu sắc:**

- Trong các ngôi nhà truyền thống, người ta thường dùng gỗ, gạch, vôi vữa và ngói. Ngói ở Hội An là loại ngói làm từ đất, mỏng, nung thô, mang hình vuông, mỗi cạnh khoảng 22 cm và có dạng hơi cong. Khi lợp, đầu tiên người ta xếp một hàng ngói ngửa lên và sau đó tiếp tới một hàng ngói úp xuống. Cách lợp này được gọi là kiểu lợp ngói âm dương. Khi lợp xong mái, các viên ngói được cố định bằng vữa, tạo thành những dải ngói nhô lên dọc xuôi theo mái, khiến toàn bộ mái toát nên một vẻ cứng cáp, mạnh mẽ.

- Màu sắc đặc trưng nhất của Hội An chính là màu nâu của gỗ, màu gạch của ngói và màu vàng của tường quét vôi

(hình 12, 13, 14).

Hình 12. Màu nâu của gỗ.

Hình 13. Màu ngói cổ kính và màu tường vàng đặc trưng của Hội An. [4]

- Ngày xưa, hệ kết cấu chủ yếu làm bằng gỗ và được chạm trổ công phu. Nhưng ngày nay, cuộc sống thay đổi, vật liệu bê tông cũng đang dần xuất hiện và thay thế vật liệu gỗ vốn đã khan hiếm từ lâu (hình 14).

Hình 14. Nhà có kết cấu bê tông.

Nhận xét:

- Thật thiếu sót nếu nghiên cứu về Hội

An mà không nói đến vật liệu. Vật liệu được sử dụng ở Hội An là những vật liệu ngày càng đẹp hơn sau quá trình sử dụng. Những vật liệu đó tạo nét đặc trưng cho Hội An. Phải đến Hội An thì mới cảm nhận được hết chất cảm của vật liệu.

- Những vật liệu trên được sử dụng xuất phát từ việc thích ứng với điều kiện tự nhiên nên chúng cho cảm giác thoải mái đối với người sử dụng, chúng thay đổi theo mùa chứ không thô cứng như vật liệu hiện đại (kính, sắt, bê tông...).

2.2.2. Phân tích yếu tố cây xanh, mặt nước

➤ Yếu tố cây xanh:

Như đã giới hạn ở trên, cây xanh trong bài viết này chỉ nói đến cây xanh nhà ở và cây xanh đường phố.

Hệ thống giao thông trong phố cổ được quy hoạch với mục đích sử dụng cho đi bộ và xe thô sơ, do đó, bề rộng đường, vỉa hè không tuân theo các quy định như hiện nay. Chính vì vậy, hệ thống cây xanh đường phố không có nhiều diện tích, cộng thêm điều kiện thiên nhiên mưa bão, lũ lụt làm cho cây xanh bóng mát, cây cổ thụ khó có thể phát triển được ở đây.

Hình 15. Cây xanh vỉa hè thường hiếm thấy ở Hội An.

Hệ thống cây xanh trong phố cổ chủ yếu là rêu phong, cây xanh nhà ở, phần lớn là cây dây leo, chậu hoa nhỏ, chậu cây cảnh và những cây thân mềm chịu được gió như trúc, dừa... (hình 16, 17, 18, 19).

Hình 16. Vòm trúc tạo bóng mát.

Hình 17. Cây xanh đường phố chủ yếu là hoa và dây leo.

Hình 18. Dây leo bám tường.

Hình 19. Rêu phong mái ngói.

Nhận xét:

- Cây xanh là một yếu tố không nhỏ góp phần làm đẹp cho đường phố Hội An. Cây xanh và công trình kiến trúc hòa quyện vào nhau tạo thành một tổng thể đẹp mắt.

- Do không có cây bóng mát lớn, nên ở một số thời điểm nắng nóng đây cũng là một điểm bất lợi cho du khách khi đi bộ ở các tuyến phố.

- Từ truyền thống lâu đời, cộng với người dân ở đây luôn có ý thức nên cây xanh ở mỗi hộ gia đình đều được chăm sóc, góp phần làm đẹp cho cảnh quan chung.

➤ **Yếu tố mặt nước:**

Mặt nước có thể ở dạng tự nhiên như sông, hồ, kênh rạch... hoặc mặt nước nhân tạo như bể nước, vòi phun...

Yếu tố mặt nước góp phần làm nên nét đẹp của phố cổ đó chính là sông Hoài – con sông đóng một vai trò không nhỏ trong việc phát triển du lịch Hội An.

Hình 20. Hình ảnh Hội An một bên bờ sông Hoài. [4]

Hình 21. Cầu Chùa bắc qua sông Hoài. [5]

Nhận xét:

- Yếu tố mặt nước giúp làm công trình nổi bật hơn nhờ tính phản chiếu cao đồng thời mang đến vẻ đẹp thanh bình, tầm nhìn xa rộng, thoáng đãng.

- Dòng sông êm đềm với hình ảnh những cây cầu bắc ngang đôi bờ, những chiếc ghe chèo chở khách qua sông làm nên vẻ đẹp dịu dàng, tô điểm thêm nét hoài cổ của phố Hội.

2.2.3. Phân tích không gian trống

Phố cổ Hội An là một phố đi bộ phục vụ cho du khách tham quan được quy định theo giờ. Do đó, khi phân tích không gian trống, tác giả tập trung chủ yếu vào không gian giao thông và những không gian quảng trường nhỏ trong khu phố cổ.

(a: vị trí hình 23; b: vị trí hình 24; c: vị trí hình 25)

Không gian trống ở Hội An không tập trung lớn mà dàn trải trên khắp các tuyến giao thông, bao gồm: lòng đường đi bộ, vỉa hè, khoảng lùi nhà, các quảng trường nhỏ... tạo nên một không gian đi bộ hết sức phong phú với nhiều điểm dừng chân, điểm thay đổi hướng nhìn trong cảnh quan (hình 21, 22, 23).

Hình 23. Không gian trống trước trung tâm Hoa văn lễ nghi.

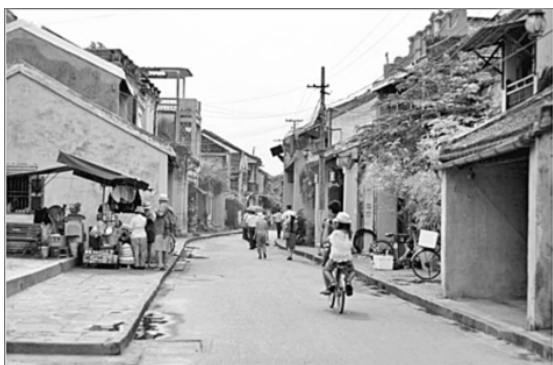
Hình 25. Không gian trống ven sông.

Nhận xét:

- Không gian trống ở Hội An trải dài theo tuyến có định hướng, có khoảng nghỉ, có sự linh hoạt và hòa nhập với kiến trúc xung quanh tạo nên sự tiện nghi trong việc đi bộ.

- Những không gian trống nhỏ xen kẽ tạo nên sự định hướng, thay đổi liên tục điểm đến làm bố cục không gian trở nên thú vị hơn.

- Người dân cũng tận dụng không gian

Hình 24. Không gian trống góc đường Trần Phú.

trống để buôn bán, làm dịch vụ... điều này góp phần tạo nên sức sống, sự nhộn nhịp cho đô thị.

3. Kết luận

- Phố cổ Hội An đã nhận được sự bảo tồn kịp lúc và đúng đắn. Hội An đã có những chính sách hỗ trợ hợp lý để giữ lại được khu phố cổ - một di sản văn hóa đặc sắc của dân tộc - và ngày càng phát triển nhờ vào chính tiềm năng của mình.

- Công trình kiến trúc được bảo tồn tương đối nguyên vẹn, khoảng lùi, tầng cao, kích thước, không gian trống nhỏ xen kẽ... tất cả những yếu tố đó đều tỷ lệ với kích thước con người, từ đó du khách có thể cảm nhận một đô thị khác với đô thị hiện tại người ta đang sinh sống, một đô thị thân thiện, gần gũi.

- Vật liệu, hình thức kiến trúc được sử dụng đều nhằm mục đích thích ứng với điều kiện khí hậu địa phương, do đó mang đến một kết quả sử dụng tốt cho con người mà không cần đến sự can thiệp quá nhiều của những tiện nghi nhân tạo.

- Cây xanh chủ yếu là cây nhỏ, cây dây leo nhưng hòa quyện với công trình tạo thành một chỉnh thể không thể tách rời.

- Không gian trống linh hoạt, mang tính định hướng, và đáp ứng được nhu cầu nghỉ ngơi của du khách khi tham quan phố cổ.

- Bố cục sân vườn dáng hình học kết hợp với yếu tố cây xanh, mặt nước có hình thức tự do tạo nên sự mềm mại cho cảnh quan chung.

Tài liệu tham khảo

- [1]. GS. TSKH Ngô Thế Thi. "Tổ chức thẩm mỹ không gian trống trong các khu ở đô thị", 03/07/2006. [Trực tuyến]. Địa chỉ: <https://moc.gov.vn/tl/tin-tuc/49679/to-chuc-tham-my-khong-gian-trong-trong-cac-khu-o-do-thi.aspx>. [Truy cập 03/02/2024].
- [2]. Trung tâm Quản lý Bảo tồn Di sản Văn hóa Hội An. "Sơ đồ khoanh vùng bảo vệ và các quy định bảo tồn khu phố cổ", 14/08/2023. [Trực tuyến]. Địa chỉ: <https://hoianheritage.net/vi/news/Tu-van-bao-ton-di-san/so-do-khoanh-vung-bao-ve-va-cac-quy-dinh-bao-ton-khu-pho-co-1481.html>. [Truy cập 03/02/2024].
- [3]. Wikipedia. "Nhà kiểu Pháp ở Hội An", 10/8/2010. [Trực tuyến]. Địa chỉ: https://vi.m.wikipedia.org/wiki/T%E1%BA%ADp_tin:Nha_kieu_Phap_o_Hoi_An.jpg. [Truy cập 15/02/2024].
- [4]. Cao Anh Tuấn. "Dòng sông Hoài bình yên giữa phố cổ Hội An", 13/11/2014. [Trực tuyến]. Địa chỉ: <https://vnexpress.net/dong-song-hoai-binh-yen-giua-pho-co-hoi-an-3106320.html/>. [Truy cập 20/03/2024].
- [5]. "Chùa Cầu Hội An – Mang linh hồn phố Hội, nhuộm màu trầm mặc", 26/01/2024. [Trực tuyến]. Địa chỉ: <https://vinpearl.com/vi/chua-cau-hoi-an-mang-linh-hon-pho-hoi-nhuom-mau-tram-mac/>. [Truy cập 20/03/2024].
- [6]. Bùi Thùy Dung. "Chùa cầu, phố cổ Hội An, Quảng Nam, Việt Nam", 26/11/2019. [Trực tuyến]. Địa chỉ: <http://dccd.vn/chua-cau-pho-co-hoi-an-quang-nam-viet-nam/>. [Truy cập 15/02/2024]